

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΛΙΑΡΑΚΟΥ Γ.¹, ΜΠΑΖΙΓΟΥ Κ.², ΦΛΟΓΑΪΤΗ Ε.³, και ΔΑΣΚΟΛΙΑ Μ.⁴

¹ Λέκτορας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου,
² Δρ Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ΚΕΜΕΠΕ, Πανεπιστήμιο Αθηνών,
³ Καθηγήτρια, Τμήμα Επιστημών της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία - ΚΕΜΕΠΕ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, ⁴ Δρ Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας και ΚΕΜΕΠΕ, Πανεπιστήμιο Αθηνών
e-mail: liarakou@rhodes.aegean.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Βασικοί στόχοι της έρευνας αυτής είναι να διερευνηθεί το πώς ιεραρχούν Νηπιαγωγοί το περιβάλλον σε σχέση με άλλα κοινωνικά προβλήματα, ποια θεωρούν ως τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά ζητήματα, πώς τα ζητήματα αυτά αντικατοπτρίζονται στις επιλογές τους στην ΠΕ και, τέλος, ποιες είναι οι πηγές πληροφόρησής τους. Η έρευνα διενεργήθηκε το Μάρτιο του 2005 στο πλαίσιο ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που διενεργεί το Κέντρο Έρευνας, Μελέτης και Εφαρμογών στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (ΚΕΜΕΠΕ) του Πανεπιστημίου Αθηνών, με σκοπό τη διερεύνηση των αντιλήψεων εκπαιδευτικών και μελλοντικών εκπαιδευτικών για βασικές έννοιες και διαστάσεις της ΠΕ. Στην έρευνα συμμετείχαν 159 Νηπιαγωγοί της ευρύτερης περιοχής Αθηνών. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας το περιβάλλον φαίνεται να αποτελεί ένα σοβαρό κοινωνικό ζήτημα που απασχολεί τους Νηπιαγωγούς του συγκεκριμένου δείγματος. Όσον αφορά τα περιβαλλοντικά προβλήματα που επικαλούνται οι συμμετέχοντες στην έρευνα Νηπιαγωγοί για την ταυτοποίηση του γενικότερου περιβαλλοντικού ζητήματος, απαντώντας αυθόρμητα επικαλούνται συμβατικά περιβαλλοντικά προβλήματα που αφορούν τον ελληνικό χώρο, ενώ όταν τους ζητείται να τα ιεραρχήσουν φαίνεται ότι εμπλουτίζουν την περιβαλλοντική τους αντίληψη και με άλλα, παγκόσμια προβλήματα, τα οποία σταθερά προβάλλονται τα τελευταία χρόνια από τα ΜΜΕ.

LIARAKOU G.¹, BAZIGOU K.², FLOGAITIS E.³, and DASKOLIA M.⁴

¹Lecturer, Department of Primary School Education, Aegean University, ² Dr of Environmental Education, KEMEEP, University of Athens, ³ Professor, Department of Early Childhood Education - KEMEPPE, University of Athens, ⁴ Dr of Environmental Education, Department of Philosophy, Education and Psychology and KEMEPPE, University of Athens
e-mail: liarakou@rhodes.aegean.gr

ABSTRACT

The main targets of the present research is to investigate the way that kindergarten teachers classify the environment in relation to other social issues, which are the most pressing environmental problems, how these problems are reflected to their EE decisions and finally, which are the sources of their environmental information. The research was conducted on March 2005 in the context of a broader research project undertaken by the KEMEPPE aiming to explore teachers' and future teachers' conceptions of main notions and dimensions of EE. The sample number was 159 Kindergarten teachers of Athens broader area. According to the findings environment seems to be a major social issue that preoccupy the specific respondents. Regarding the environmental problems that teachers recall in order to identify the environmental issue, when reply spontaneously they call upon conventional environmental problems related to Greece, while when

they were asked to classify them their priorities were enriched with other global problems consistently promoted by the media.

Λέξεις κλειδιά: περιβάλλον, περιβαλλοντικά ζητήματα, κοινωνικά ζητήματα, νηπιαγωγοί

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μία από τις βασικές προτεραιότητες της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΠΕ) τα τελευταία 30 χρόνια ήταν η ευαισθητοποίηση των πολιτών γύρω από τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Ο στόχος αυτός φαίνεται ότι έχει σε μεγάλο βαθμό εκπληρωθεί σήμερα, αφού ήδη από τη δεκαετία του '90 το περιβάλλον αναδεικνύεται στις σχετικές έρευνες ως ένα αδιαμφισβήτητο σοβαρό ζήτημα (Sauvé 1994, Eder 1996). Για παράδειγμα, εκτεταμένη έρευνα στην αμερικάνικη κοινωνία έδειξε ότι οι φιλοπεριβαλλοντικές αξίες είναι πολύ πιο διαδεδομένες τη δεκαετία του '90 από ότι σε προηγούμενες δεκαετίες, σε σημείο που επηρεάζουν δραστικά την καταναλωτική συμπεριφορά αλλά και την ψήφο των πολιτών. Το ενδιαφέρον είναι ότι, σύμφωνα με την παραπάνω έρευνα, η αλλαγή αυτή διαπερνά όλα τα στρώματα του πληθυσμού, ανεξάρτητα από μορφωτικό επίπεδο ή πολιτική τοποθέτηση, γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν πρόκειται για περιστασιακή κατάσταση (Kempston *et al.* 1995). Ανάλογα είναι τα συμπεράσματα της έρευνας των Benton & Short (1999) και πάλι στις ΗΠΑ, σύμφωνα με τα οποία η πλειοψηφία του πληθυσμού θεωρεί το περιβάλλον ως πολύ σημαντικό ζήτημα ενώ το 70% ζητά περισσότερη περιβαλλοντική προστασία.

Όσον αφορά την Ευρώπη, τα στοιχεία του Ευρωβαρόμετρου είναι ενδεικτικά της στάσης των πολιτών απέναντι στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία του 1999 δείχνουν ότι ένας στους δύο ευρωπαίους πολίτες ανησυχεί για το περιβάλλον και θεωρεί ότι χρειάζονται αλλαγές στον τρόπο ζωής για την προστασία του. Το 2002 η έρευνα έδειξε ότι το 67% του πληθυσμού θεωρεί το περιβάλλον ως τον πιο καθοριστικό παράγοντα για την ποιότητα ζωής του (Κοσμετάτος 2005). Ακόμα, σύμφωνα με τα στοιχεία του 2005, εννέα στους δέκα ευρωπαίους πολίτες πιστεύουν ότι οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το περιβάλλον όταν σχεδιάζουν πολιτική σε άλλους τομείς, όπως η οικονομία και η απασχόληση (Eurobarometer 2005).

Αντίστοιχο υψηλό βαθμό ευαισθητοποίησης απέναντι στο περιβάλλον και στα περιβαλλοντικά ζητήματα παρατηρούμε και σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Για παράδειγμα, οι Γάλλοι σε ποσοστό πάνω από 80% θεωρούν πολύ σημαντικό το θέμα του περιβάλλοντος και ανησυχούν για τις συνέπειες της υποβάθμισής του (Maresca & Hebel 1999). Τα στοιχεία για την Ελλάδα ακολουθούν παρόμοιες τάσεις. Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα, το 93% των Ελλήνων αξιολογεί την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος ως ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά ζητήματα και το 74% δηλώνει ότι ενδιαφέρεται αρκετά έως πολύ για το περιβάλλον (Ελληνική Εταιρεία 2005).

Όλες οι έρευνες που παρουσιάσαμε παραπάνω αφορούν το γενικό πληθυσμό, χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε κάποια συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα. Η παρούσα έρευνα εστιάζει σε μια ειδική ομάδα πληθυσμού: τους εκπαιδευτικούς. Πιστεύουμε ότι η μελέτη των στάσεων των εκπαιδευτικών απέναντι στο περιβάλλον και τα περιβαλλοντικά ζητήματα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Και αυτό γιατί, καταρχήν, πολύ περισσότερο από άλλες κατηγορίες πληθυσμού, οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να δράσουν πολλαπλασιαστικά, συμβάλλοντας έτσι αποφασιστικά στην ευαισθητοποίηση των πολιτών. Παράλληλα, όμως, ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται και ιεραρχούν το περιβάλλον και τα σχετικά ζητήματα έχει άμεσο αντίκτυπο στον τρόπο με τον οποίο εμπλέκονται στην περιβαλλοντική εκπαίδευση (Liarakou 1995). Και αυτό αφορά τόσο την προσέγγιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων, όσο και τη θέση της ίδιας της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης σε σχέση με άλλες καινοτόμες δράσεις που έχουν ενταχθεί στο σχολείο. Κατά συνέπεια, η εξέταση του τρόπου με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται το περιβαλλοντικό ζήτημα σε σύγκριση με άλλα σοβαρά κοινωνικά ζητήματα (π.χ. ανεργία,

προβλήματα που απειλούν τη ζωή και την υγεία των ανθρώπων κ.ά.), θα συμβάλει στην κατανόηση της σχέσης της ΠΕ με άλλες μορφές κοινωνικής εκπαίδευσης (βλ. αγωγή υγείας, πολιτιστικές δραστηριότητες και Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός) που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του σχολείου.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος σχετικά με τις αντιλήψεις και τις στάσεις εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων απέναντι στα περιβαλλοντικά ζητήματα. Εδώ εστιάζουμε στους εκπαιδευτικούς προσχολικής αγωγής, οι οποίοι απευθύνονται σε μια κρίσιμη για τη διαμόρφωση περιβαλλοντικών στάσεων ηλικιακή ομάδα μαθητών (Cohen 1994, Tilbury 1994, Flogaitis *et al* 2005). Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην *Έκθεση για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη* (UNECE 2003, 8). “καθώς ο τρόπος ζωής και οι στάσεις αναπτύσσονται στα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου, είναι σημαντικό να αρχίσουμε από την προσχολική αγωγή να αφυπνίζουμε και να βελτιώνουμε το σεβασμό των παιδιών προς τη φύση, την κατανόησή τους για τις σχέσεις ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, καθώς και το ενδιαφέρον και τη γνώση τους για την αειφόρο ανάπτυξη”.

Βασικοί στόχοι της έρευνάς μας ήταν να εξετάσουμε πώς ιεραρχούν οι Νηπιαγωγοί το περιβάλλον σε σχέση με άλλα κοινωνικά προβλήματα, ποια θεωρούν ως τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά ζητήματα, πώς τα ζητήματα αυτά αντικατοπτρίζονται στις επιλογές τους στην ΠΕ και, τέλος, ποιες είναι οι πηγές πληροφόρησής τους.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το δείγμα της έρευνας αποτελούν 159 Νηπιαγωγοί που παρακολούθησαν το πρόγραμμα εξομοίωσης στο ΤΕΑΠΗ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στην πλειοψηφία τους ήταν γυναίκες (98%) ηλικίας 36-41 ετών (81,7%). Περίπου οι μισοί από τους συμμετέχοντες Νηπιαγωγούς (43,5%) είχαν διδακτική εμπειρία 8-15 χρόνων, ενώ το ένα τέταρτο (24,1%) είχαν 16 χρόνια προϋπηρεσία.

Το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν ερωτηματολόγιο, το οποίο περιείχε ανοικτού και κλειστού τύπου ερωτήσεις. Συγκεκριμένα ζητήθηκε από τους Νηπιαγωγούς:

- § Να αναφέρουν τουλάχιστον πέντε σοβαρά κοινωνικά ζητήματα που απασχολούν το σύγχρονο κόσμο.
- § Να ιεραρχήσουν 12 σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα με βάση το βαθμό σοβαρότητας που τους αποδίδουν.
- § Να καταγράψουν όσα περιβαλλοντικά προβλήματα μπορούν να σκεφτούν
- § Να ιεραρχήσουν 14 σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα με βάση το πόσο σημαντικά τα θεωρούν
- § Να αναφέρουν τις πηγές περιβαλλοντικής ενημέρωσης καθώς και τη συχνότητα χρήσης της καθεμιάς.
- § Να εκτιμήσουν πόσο ενημερωμένο θεωρούν τον εαυτό τους σε σχέση με τα διάφορα περιβαλλοντικά ζητήματα.

Ζητήθηκαν, επίσης, από τους εκπαιδευτικούς προσωπικά και επαγγελματικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, προϋπηρεσία στην εκπαίδευση), καθώς και πληροφορίες σχετικά με την εμπλοκή τους στην ΠΕ (προηγούμενη ενδοϋπηρεσιακή επιμόρφωση στην ΠΕ, εφαρμογή προγραμμάτων ΠΕ στο σχολείο και θεματολογία των προγραμμάτων).

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

3.1. Το περιβάλλον σε σχέση με άλλα κοινωνικά ζητήματα.

Αρχικά ζητήθηκε από τους Νηπιαγωγούς να αναφέρουν πέντε κοινωνικά ζητήματα που κατά τη γνώμη τους απασχολούν το σύγχρονο κόσμο (Πίνακας 1). Η ανεργία εμφανίζεται να είναι ένα κοινωνικό ζήτημα μέγιστου ενδιαφέροντος για την πλειοψηφία των ερωτηθέντων (86%). Στη δεύτερη θέση βρίσκεται το περιβάλλον με ένα πολύ υψηλό ποσοστό (67,9%). Τα ναρκωτικά (42,8%), ο αυξανόμενος αριθμός των οικονομικών μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα (37%) ακολουθούν σε σειρά συχνότητας αναφοράς.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω αποτελέσματα, τα ζητήματα που απασχολούν περισσότερο τους εκπαιδευτικούς προέρχονται κυρίως από τη σφαίρα της προσωπικής τους εμπειρίας και της άμεσης κοινωνικής ζωής τους. Παρ' όλο που τους ζητήθηκε να απαντήσουν σκεπτόμενοι το σύγχρονο κόσμο γενικά, οι απαντήσεις τους φανερώνουν μια ενδοσκοπική προσέγγιση της ερώτησης. Σε πρώτο επίπεδο οι νηπιαγωγοί φαίνεται να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την εξασφάλιση βιοποριστικών μέσων (ανεργία), καθώς και για το περιβάλλον ως την πιο σημαντική προϋπόθεση ευημερίας. Σε ένα επόμενο επίπεδο αναφέρονται σε ζητήματα που προέρχονται από το κοινωνικό προφίλ της σύγχρονης Ελλάδας (ναρκωτικά, μετανάστες, διαπροσωπικές σχέσεις). Το κοινωνικό πεδίο επομένως από το οποίο κυρίως άντλησαν οι εκπαιδευτικοί τις απαντήσεις τους αφορά άμεσα ζητήματα που σχετίζονται με το προσωπικό και εθνικό πλαίσιο.

	<i>F</i>	%
Κοινωνικά Ζητήματα		
Ανεργία	136	86
Περιβάλλον	103	67,9
Ναρκωτικά	74	42,8
Μετανάστες και πρόσφυγες	68	37
Διαπροσωπικές σχέσεις	52	37
Εγκληματικότητα	47	29,5
Εκπαίδευση	43	25,8
Τρομοκρατία	41	22,6
Πόλεμοι	36	22,0
Αρρώστιες - Aids	35	19,5
Φτώχεια	31	18,2
Κοινωνική ανισότητα	29	16,9
Ανθρώπινα δικαιώματα	26	15,7
Οικονομικά προβλήματα	24	14,5
Πείνα	23	11,9
Παγκοσμιοποίηση	19	8,2
Σχέσεις με το κράτος	13	7,5
Ψυχολογικά και πνευματικά προβλήματα	10	6,9
Άλλο	16	10

Πίνακας 1. Ποσοστά των κοινωνικών ζητημάτων που αναφέρθηκαν από τους νηπιαγωγούς.

Όσον αφορά την ιεράρχηση του περιβάλλοντος, οι αυθόρμητες απαντήσεις δείχνουν ότι μια μεγάλη πλειοψηφία εκπαιδευτικών τοποθετεί το περιβάλλον ανάμεσα στα πιο πιεστικά τρέχοντα κοινωνικά ζητήματα. Το γεγονός ότι το περιβάλλον έρχεται δεύτερο μετά την ανεργία υποδηλώνει ότι το θεωρούν ως ένα ζήτημα που συνδέεται στενά με την προσωπική τους ζωή και ευημερία. Στο σημείο αυτό οι νηπιαγωγοί φαίνεται να ακολουθούν την ευρύτερη κοινωνική συναίνεση

σχετικά με τη σοβαρότητα του περιβαλλοντικού ζητήματος (Eurobarometer 2005, Φλογαΐτη 2006).

Αντίθετα, όταν δίνεται στους Νηπιαγωγούς μια λίστα με 12 κοινωνικά ζητήματα και τους ζητείται να τα ιεραρχήσουν σύμφωνα με το βαθμό σοβαρότητάς τους, στην κορυφή της ιεράρχησης εμφανίζονται διαφορετικά ζητήματα, τα οποία δεν συνδέονται τόσο στενά με το ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο (Πίνακας 2). Οι εκπαιδευτικοί τοποθέτησαν τον *πόλεμο* στην πρώτη θέση (M=3,96), ακολουθούμενο από ένα άλλο παγκόσμιο κοινωνικό ζήτημα, την *πείνα* (M=4,88). Το *περιβάλλον* βρίσκεται αρκετά χαμηλότερα (έκτη θέση, M=5,99) ακολουθώντας την *καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (M=5,62), την *ανεργία* (M=5,81) και τη *φτώχεια* (M=5,85).

Τα ζητήματα τα οποία θεωρούνται από τους εκπαιδευτικούς πρωτεύουσες κοινωνικές ανάγκες, σχετίζονται στενά είτε με την ανθρώπινη επιβίωση (πόλεμος, πείνα), είτε με την ευημερία των πολιτών (καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανεργία και φτώχεια). Στην ερώτηση αυτή οι επιλογές των εκπαιδευτικών φαίνεται να καθοδηγούνται από περισσότερο εξωτερικά κριτήρια σε σχέση με την προηγούμενη, αφού τα ζητήματα που προτάσσονται δεν συνδέονται με το άμεσο κοινωνικό τους πλαίσιο. Όπως θα συζητήσουμε και παρακάτω, όλα αυτά τα κοινωνικά ζητήματα κυριαρχούν στο λόγο των δημοφιλών μέσων μαζικής ενημέρωσης (τηλεόραση, εφημερίδες), τα οποία εξασκούν μια ισχυρή επίδραση στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.

Κοινωνικά ζητήματα	Μέσος όρος
Πόλεμοι	3,96
Πείνα	4,88
Καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων	5,62
Ανεργία	5,81
Φτώχεια	5,85
Περιβάλλον	5,99
Τρομοκρατία	6,27
Εγκληματικότητα	7,11
Ναρκωτικά	7,37
Κοινωνικές ανισότητες	7,73
Aids	8,64
Ρατσισμός	8,77

Πίνακας 2. Ιεράρχηση κοινωνικών ζητημάτων (συνολικός μέσος όρος).

Όσον αφορά το περιβάλλον, όταν τοποθετείται δίπλα σε ζητήματα που απειλούν την ανθρώπινη ύπαρξη, φαίνεται ότι χάνει σε βαθμό προτεραιότητας. Ακόμα και έτσι όμως το περιβάλλον ιεραρχείται αρκετά ψηλά σε σύγκριση με άλλα κοινωνικά ζητήματα που το ακολουθούν (τρομοκρατία, εγκληματικότητα, ναρκωτικά, AIDS, ρατσισμός).

3.2. Πώς ιεραρχούν οι εκπαιδευτικοί τα περιβαλλοντικά ζητήματα;

Στη συνέχεια ανιχνεύθηκαν μέσα από δύο ερωτήσεις τα περιβαλλοντικά προβλήματα που κρίνουν οι Νηπιαγωγοί ως σημαντικότερα. Η πρώτη ερώτηση ζητούσε από τους εκπαιδευτικούς να αναφέρουν όσα περιβαλλοντικά προβλήματα μπορούν να θυμηθούν. Περισσότεροι από τους μισούς (55,8%) ανέφεραν 5 έως 7 προβλήματα (Πίνακας 3). Η *ρύπανση των νερών* αναφέρθηκε από τη μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (73%), ακολουθούμενη από την *αποδάσωση* (62,9%) και την *ατμοσφαιρική ρύπανση* (62,9%). Οι εκπαιδευτικοί αξιολογούν επίσης ως σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα τη *εξάντληση της βιοποικιλότητας* (48,4%), την *τρύπα του όζοντος* (46,5%), τα *απορρίμματα* (30,2%), τα *χημικά απόβλητα* (29,5%), την *πυρηνική ενέργεια* (26,4%) κ.ο.κ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το *φαινόμενο του θερμοκηπίου* απασχολεί

πολύ λίγους εκπαιδευτικούς (19,5%). Το γεγονός ότι το συγκεκριμένο περιβαλλοντικό ζήτημα απασχολεί συχνά τα ΜΜΕ και ότι έχουν γίνει προσπάθειες αντιμετώπισής του και σε πολιτικό επίπεδο μέσα από διεθνείς διασκέψεις και συμφωνίες, δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν σε αυτή την έρευνα. Θα πρέπει να επισημάνουμε βέβαια ότι το φαινόμενο του θερμοκηπίου είναι ένα εξαιρετικά πολύπλοκο περιβαλλοντικό πρόβλημα τόσο ως προς τις αιτίες δημιουργίας του, όσο και ως προς τις συνέπειες του. Ορισμένοι εκπαιδευτικοί αναφέρονται σε αίτια και συνέπειες ως ανεξάρτητα περιβαλλοντικά προβλήματα (π.χ. αποδάσωση, ατμοσφαιρική ρύπανση, έλλειψη νερού).

Οι αυθόρμητες αναφορές των εκπαιδευτικών δείχνουν επομένως ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα που τους απασχολούν συνδέονται κυρίως με τη ρύπανση (νερών και αέρα) καθώς και την αποδάσωση. Έρευνα στο γενικό πληθυσμό έχει δείξει ότι η ρύπανση των νερών και του αέρα είναι προβλήματα που απασχολούν περίπου το μισό του Ευρωπαϊκού πληθυσμού (ρύπανση νερών 47% και ατμοσφαιρική ρύπανση 45%) (Eurobarometer 2005). Παρόμοια ήταν τα αποτελέσματα και στον Ελληνικό πληθυσμό, αφού το 54,7% ανέφερε αυθόρμητα την ατμοσφαιρική ρύπανση ως πρώτιστο περιβαλλοντικό πρόβλημα, ενώ το 33,1% ανέφερε την αποδάσωση και το 32,3% τη ρύπανση της θάλασσας (Ελληνική Εταιρεία 2005).

Περιβαλλοντικά προβλήματα	F	%
Ρύπανση των νερών	116	73,0
Αποδάσωση	100	62,9
Ατμοσφαιρική ρύπανση	99	62,9
Εξάντληση βιοποικιλότητας	77	48,4
Τρύπα του όζοντος	74	46,5
Απορρίμματα	48	30,2
Χημικά απόβλητα	47	29,6
Πυρηνική ενέργεια	42	26,4
Γενετικά τροποποιημένες τροφές	40	25,2
Έλλειψη νερού	39	24,5
Ρύπανση του περιβάλλοντος	38	23,9
Αστικό περιβάλλον	35	22,3
Φαινόμενο του θερμοκηπίου	31	19,5
Ηχορύπανση	27	17,0
Εξάντληση των φυσικών πόρων	19	11,9
Άλλο	17	11
Υποβάθμιση του εδάφους	10	6,3
Όξινη βροχή	7	4,4

Πίνακας 3. Συχνότητες των περιβαλλοντικών προβλημάτων που αναφέρθηκαν από τους εκπαιδευτικούς.

Η δεύτερη ερώτηση ζητούσε από τους Νηπιαγωγούς να ιεραρχήσουν 14 περιβαλλοντικά προβλήματα. Στην κορυφή της ιεράρχησης αυτή τη φορά βρίσκουμε την *πυρηνική ενέργεια* (M=4,40), ένα πολύ γνωστό και απειλητικό για την ανθρώπινη ύπαρξη περιβαλλοντικό ζήτημα και ακολουθεί η *τρύπα του όζοντος* (M=5,22) (Πίνακας 5). Στις επόμενες θέσεις της κατάταξης βρίσκουμε τα τρία πιο σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα της προηγούμενης ερώτησης: *ρύπανση των νερών* (M=5,90), *αποδάσωση* (M=5,95) και *ατμοσφαιρική ρύπανση* (M=6,23). Το φαινόμενο του θερμοκηπίου (M=6,17) αν και σε αυτή την ερώτηση βρίσκεται πιο ψηλά από ότι στην κατάταξη της προηγούμενης ερώτησης, εξακολουθεί να μην αποτελεί εξαιρετικά σημαντική προτεραιότητα για τους εκπαιδευτικούς του συγκεκριμένου δείγματος.

Περιβαλλοντικά προβλήματα	Μέσος όρος
Πυρηνική ενέργεια	4,40
Τρύπα του όζοντος	5,22
Ρύπανση των νερών	5,90
Αποδάσωση	5,95
Φαινόμενο του θερμοκηπίου	6,17
Ατμοσφαιρική ρύπανση	6,23
Χημικά	6,46
Γενετικά τροποποιημένες τροφές	6,48
Έλλειψη νερού	6,88
Όξινη βροχή	7,70
Εξαφάνιση ειδών	8,85
Σκουπίδια	10,77
Διάβρωση του εδάφους	11,22
Ηχορύπανση	12,68

Πίνακας 4: Ιεράρχηση περιβαλλοντικών ζητημάτων (συνολικός μέσος όρος)

Σε παρόμοιες έρευνες ιεράρχησης αντίστοιχου αριθμού περιβαλλοντικών προβλημάτων ανάμεσα σε Πολωνούς σπουδαστές (Robinson *et al.* 1997, Robinson and Bowen 2000), τα προβλήματα τα οποία προτάχθηκαν ήταν κυρίως αυτά που είχαν άμεση επίδραση στη ζωή των ερωτηθέντων. Στην παρούσα έρευνα η προσωπική εμπειρία είναι ένας σημαντικός καθοδηγητικός παράγοντας των απαντήσεων των εκπαιδευτικών, αλλά και η επίδραση των ΜΜΕ, όπως θα δούμε και παρακάτω φαίνεται αρκετά ισχυρή. Ζητήματα που δεν έχουν αρκετή προβολή από τα ΜΜΕ στο δημόσιο λόγο, όπως η *έλλειψη νερού* (M=6,88), η *όξινη βροχή* (M=7,70), η *εξαφάνιση των ειδών* (M=8,85), και η *διάβρωση του εδάφους* (M=11, 22), δεν κρίνονται από τους εκπαιδευτικούς ως επείγοντα περιβαλλοντικά προβλήματα.

3.3. Θεματολογία των προγραμμάτων ΠΕ που εκπονήθηκαν από τους εκπαιδευτικούς

Η υψηλή θέση που αποδίδουν οι Νηπιαγωγοί στο περιβάλλον κατά την ιεράρχηση των κοινωνικών ζητημάτων δεν σηματοδοτεί αυτόματα και την εμπλοκή τους με την ΠΕ. Πράγματι, οι περισσότεροι Νηπιαγωγοί που συμμετείχαν στην έρευνα δεν είχαν εφαρμόσει ποτέ πρόγραμμα ΠΕ (61,3%), ούτε είχαν επιμορφωθεί στην ΠΕ (83,3%). Ο σχετικά χαμηλός αριθμός εκείνων που υλοποιούν δραστηριότητες και προγράμματα ΠΕ στο νηπιαγωγείο επιβεβαιώνεται και από άλλη σχετική έρευνα που έγινε σε όλα τα νηπιαγωγεία της Αττικής (Flogaitis *et al.* 2005).

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών που ασχολούνται με την ΠΕ, τα θέματα σχετικά με το *νερό* (22,8%) και το *δάσος* (22,8%) κυριαρχούν στις επιλογές τους (Πίνακας 5). Η συχνότητα των δύο αυτών θεμάτων αντανάκλα τον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται τη σοβαρότητα των περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως προέκυψε και από τις απαντήσεις τους στις δύο προηγούμενες ερωτήσεις. Η ρύπανση των νερών και η αποδάσωση, είτε απαντώντας αυθόρμητα είτε ιεραρχώντας περιβαλλοντικά προβλήματα, θεωρούνται από τους εκπαιδευτικούς μείζονα περιβαλλοντικά ζητήματα και οι επιλογές τους αυτές φαίνεται να αποτυπώνονται και στην εκπαιδευτική τους πρακτική. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι τα δύο συγκεκριμένα θέματα αποτελούν και μέρος του αναλυτικού προγράμματος του νηπιαγωγείου, γεγονός που δημιουργεί ένα υπόβαθρο για την περαιτέρω ανάπτυξη τους μέσα από τα προγράμματα ΠΕ. Το επόμενο προσφιλέθ θεμα των εκπαιδευτικών για προγράμματα ΠΕ είναι η *ανακύκλωση* (21,7%), ένα ζήτημα που από πολύ νωρίς αναγνωρίστηκε από την ελληνική κοινωνία ως δράση φιλική προς το περιβάλλον (Ελληνική Εταιρεία 2005).

Θέματα	F	%
Νερό	21	22,8
Δάσος	21	22,8
Ανακύκλωση	20	21,7
Βιοποικιλότητα	11	11,9
Άλλο	9	9,7
Ρύπανση του περιβάλλοντος	5	5,4
Σχολική αυλή	3	3,2
Κυκλοφοριακή αγωγή	2	2,1
Σύνολο	92	100

Πίνακας 5. Θέματα προγραμμάτων ΠΕ που εκπονήθηκαν από τους εκπαιδευτικούς.

3.4. Πηγές περιβαλλοντικής ενημέρωσης και περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση

Στην ερώτηση για το ποιες είναι οι πηγές περιβαλλοντικής ενημέρωσής τους, η τηλεόραση φαίνεται να είναι η πιο τακτική πηγή πληροφόρησης για τους Νηπιαγωγούς (M=1,45), ενώ ακολουθούν οι εφημερίδες (M=1,58) και τα περιοδικά (M=1,66). Τα βιβλία (M=1,72), οι φίλοι (M=1,76) και το ραδιόφωνο (M=1,83) συμβάλλουν ευκαιριακά στην ενημέρωση των εκπαιδευτικών για περιβαλλοντικά ζητήματα. Τέλος, οι εγκυκλοπαίδειες (M=2,23), τα μαθήματα (M=2,48) και το διαδίκτυο (M=2,63) δεν φαίνεται να έχουν σημαντικό ρόλο στην περιβαλλοντική ενημέρωση των ερωτηθέντων.

Η σημαντική συμβολή των μέσων ενημέρωσης στην περιβαλλοντική πληροφόρηση έχει τονισθεί σε πολλές έρευνες (π.χ. Boyes *et al.* 1995, Pawlowski 1996, Dove 1996, Robinson *et al.* 1997, Robinson and Bowen 2000). Η διαμόρφωση των περιβαλλοντικών αξιών και στάσεων της κοινής γνώμης από την επίδραση των ΜΜΕ έχει συζητηθεί στη βιβλιογραφία ως λύση στα περιβαλλοντικά προβλήματα, ακόμα πιο αποτελεσματική και από τη γνώση των ειδικών (Graham 1994). Έρευνες στην Ελλάδα σε Νηπιαγωγούς (Δημητρίου 2001, Δημητρίου & Χατζηνικήτα 2001, Δημητρίου & Ζαχαριάδου 2005) ή στο γενικό πληθυσμό (Ελληνική Εταιρεία 2005, Eurobarometer 2005) επιβεβαίωσαν τη σημαντική συμβολή των ΜΜΕ στην ανάπτυξη περιβαλλοντικής ενημέρωσης.

Αξίζει να επισημάνουμε τη χαμηλή συμβολή της εκπαίδευσης (βασικής ή επιμόρφωσης) στην περιβαλλοντική ενημέρωση. Παρ' όλο που το συγκεκριμένο δείγμα αποτελείται από ανθρώπους που διέτρεξαν όλα τα στάδια της εκπαίδευσης ως μαθητές και στη συνέχεια είχαν σημαντική εμπειρία ως εκπαιδευτικοί, δεν φαίνεται να έχουν έρθει σε επαφή με τα περιβαλλοντικά ζητήματα σε κανένα από τα παραπάνω στάδια της ζωής τους. Το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί δεν αντιλαμβάνονται την επίσημη εκπαίδευση ως ενδεχόμενη πηγή περιβαλλοντικής ενημέρωσης είναι ενδεικτικό της θέσης που είχαν τα περιβαλλοντικά ζητήματα στο παρελθόν στο ελληνικό εκπαιδευτικό πλαίσιο.

Επίπεδο προσωπικής περιβαλλοντική ενημέρωσης	%
Μέτρια	50,0
Λίγο	20,3
Αρκετά	17,7
Πολύ λίγο	8,9
Πολύ	3,2

Πίνακας 6. Επίπεδο προσωπικής περιβαλλοντικής ενημέρωσης

Η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος (81,7%) είναι ηλικίας 36-41 ετών, γεγονός που σημαίνει ότι τελείωσαν τη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση πριν περίπου είκοσι χρόνια, όταν η ΠΕ έκανε τα πρώτα επίσημα βήματα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η κατάσταση δεν άλλαξε και κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής τους ζωής, αφού όπως δήλωσαν, το επίπεδο της περιβαλλοντικής τους πληροφόρησης είναι μέτριο (Πίνακας 6). Κανένας εκπαιδευτικός δεν επέλεξε το αρνητικό άκρο της κλίμακας (καθόλου ενημερωμένος/η), ενώ μόνο πέντε εκπαιδευτικοί επέλεξαν το θετικό άκρο (πολύ ενημερωμένος/η).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το περιβάλλον φαίνεται ότι είναι ένα σοβαρό κοινωνικό ζήτημα που απασχολεί τους Νηπιαγωγούς που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη έρευνα. Το κατέταξαν στην κορυφή των προτεραιοτήτων τους και αρκετά ψηλά σε σχέση με άλλα ιδιαίτερα σημαντικά κοινωνικά ζητήματα. Επιβεβαιώνονται έτσι και άλλες έρευνες που διαπιστώνουν μια σημαντική μετατόπιση της κοινής γνώμης στην υιοθέτηση ενός πιο «περιβαλλοντικού» παραδείγματος σε επίπεδο στάσεων και αντιλήψεων του ευρύτερου πληθυσμού. Η αναγνώριση όμως της σημασίας του περιβαλλοντικού ζητήματος δεν μεταφράζεται πάντα σε διδακτική πράξη, καθώς περισσότεροι από τους μισούς Νηπιαγωγούς δεν έχουν υλοποιήσει δραστηριότητες και προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ούτε έχουν συμμετάσχει σε σχετικά σεμινάρια επιμόρφωσης.

Όσον αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα, παρατηρείται μια διαφοροποίηση όταν οι εκπαιδευτικοί απαντούν αυθόρμητα και όταν τους ζητείται να τα κατατάξουν ανάλογα με το βαθμό σοβαρότητάς τους. Συγκεκριμένα, όταν απαντούν αυθόρμητα, ανακαλούν παραδοσιακά περιβαλλοντικά προβλήματα που απασχολούν ιδιαίτερα την Ελλάδα (ρύπανση των νερών, αποδάσωση, ατμοσφαιρική ρύπανση). Αντίθετα, όταν ιεραρχούν συγκεκριμένα προβλήματα, η περιβαλλοντική τους αντίληψη φαίνεται να εμπλουτίζεται και με άλλα ζητήματα ευρύτερου ενδιαφέροντος (π.χ. πυρηνική ενέργεια, τρύπα του όζοντος), τα οποία σταθερά προβάλλονται από τα ΜΜΕ τα τελευταία χρόνια. Η πρώτη κατηγορία περιβαλλοντικών ζητημάτων κυριαρχεί και στη διδακτική πρακτική όσων εφαρμόζουν την ΠΕ στο νηπιαγωγείο.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα με τα οποία οι Νηπιαγωγοί του συγκεκριμένου δείγματος φαίνεται να έχουν ταυτίσει το περιβαλλοντικό ζήτημα έχουν χαρακτηριστεί ως «εύκολα» περιβαλλοντικά προβλήματα, γιατί η λύση τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εφαρμογή της τεχνολογίας. Αντιπαραβάλλονται με τα «δύσκολα» περιβαλλοντικά προβλήματα των οποίων η λύση απαιτεί βαθιές αλλαγές στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική (Φωτόπουλος 2002). Ένα τέτοιο «δύσκολο» περιβαλλοντικό πρόβλημα είναι το φαινόμενο του θερμοκηπίου στο οποίο, όπως σχολιάσαμε και παραπάνω, οι εκπαιδευτικοί σπάνια αναφέρονται. Η επιλογή της θεματολογίας για τα προγράμματα ΠΕ που εφαρμόζουν οι νηπιαγωγοί, όπως φάνηκε μέσα από την παρούσα έρευνα, αντικατοπτρίζει την παραπάνω περιβαλλοντική αντίληψη. Οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να προτιμούν θέματα που συνδέονται με το αναλυτικό πρόγραμμα του νηπιαγωγείου και έχουν μια φυσιολατρική διάσταση, στοιχεία τα οποία επιβεβαιώνονται και από άλλες σχετικές έρευνες (Flogaitis *et al* 2005, Flogaitis *et al* 2005).

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μέρος έργου που συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και από Εθνικούς Πόρους (ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ) - ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Benton, L.M. & Short, J.R. (1999). *Environmental discourse and practice*. Oxford: Blackwell.
2. Boyes, E., Chambers W. & Stanisstreet, M. (1995). Trainee Primary Teachers' ideas about the Ozone Layer. *Environmental Education Research*, 1(2), 133-145.

3. Davis, J. (1998). Young Children, Environmental Education, and the Future. *Early Childhood Education Journal*, 26(2), 117-123.
4. Di Chiro, G. (1987). "Environmental Education and the question of gender: A feminist critique". In: I. Robottom (ed.), *Environmental Education: Practice and Possibility* (pp. 23-48. Geelong: Deakin University.
5. Δημητρίου, Α. & Χατζηνικήτα, Α. (2004). «Ατομική συμβολή στην αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων: Γνώσεις και διάθεση για δράση νηπιαγωγών.» *Διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών – Έρευνα και Πράξη*, 8-9, σ. 14-21.
6. Δημητρίου Α. (2001). «Περιβαλλοντικά προβλήματα: Αντιλήψεις, στάσεις και συμπεριφορές νηπιαγωγών.» Μ. Τσιτουρίδου (Επιμ.), *Οι Φυσικές Επιστήμες και οι Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην Προσχολική Εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη, σσ.189-197.
7. Δημητρίου, Α. & Ζαχαριάδου, Ε. (2005), «Εκπαιδευτικοί και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Το παράδειγμα των εκπαιδευτικών που υπηρετούν σε σχολεία της α/θμιας Εκπαίδευσης στο Ν. Έβρου». 1^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005, Κόρινθος.
8. Dove, J. (1996). Student Teacher understanding of the Greenhouse Effect, Ozone layer Depletion and Acid Rain. *Environmental Education Research*, 2(1), 89-100.
9. Eder, K. (1996). *The social construction of nature*. London: SAGE.
10. Euro barometer (2005). http://europa.eu.int/comm/environment/barometer/report_ebenv_2005_04_22_en.pdf
11. Flogaitis, E. & Agelidou E. (2003). Kindergarten Teachers' Conceptions about Nature and the Environment. *Environmental Education Research*, 9(4), 461- 478.
12. Flogaitis, E., Daskolia, M., and Agelidou, E. (2005). Kindergarten teachers' conceptions of environmental education. *Early Childhood Education Research*, 33(3), 125-136
13. Flogaitis E., Daskolia M., and Liarakou G. (2005). Greek kindergarten teachers' practice in environmental education, *Journal of early Childhood Education Research*, 3 (3), 300-320.
14. Φλογαίτη, Ε., (2006), Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
15. Φωτόπουλος, Τ. (2002), Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
16. Graham, C. (1994). The mass media and Global Environmental Learning. <http://www.sussex.ac.uk/units/gec/ph2summ/chapman2.htm>
17. Ελληνική Εταιρεία (2005). Η Περιβαλλοντική συνείδηση των Ελλήνων. Πανελλήνια έρευνα (εταιρεία Alternative). Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία.
18. Kakabadse, Y. (1998). "Education for Sustainable Future: From international consensus to action: the IUCN Perspectives". In: M. Scoullos (ed.), *Environment and Society: Education and Public Awareness for Sustainability* (pp. 107-110). Proceedings of the Thessaloniki International Conference organized by UNESCO & the Government of Greece (8-12 December 1997).
19. Kempton, W., Boster, J. & Hartley, J. (1995). *Environmental values in American culture*. Cambridge, MA: MIT Press.
20. Κοσμετάτος, Σ. (2005), Ευρωβαρόμετρο όταν οι τάσεις γίνονται αριθμοί. *Περιβάλλον*, 21(5), σ. 14-15.
21. Liarakou, G. (1995). *Quelle problematique écologique pour quelle éducation relative à l'environnement ?* Thèse de doctorat, Université René Descartes, Paris V.
22. Maresca, B. & Hebel, P. (1999). *L' environnement. Ce qu' en disent les Francais*. Paris: La Documentation Francaise.
23. Pawlowski, A. (1996). Perception of Environmental Problems by Young People in Poland. *Environmental Education Research*, 2(3), 279-285.
24. Robinson, M. & Bowen, W. (2000). Global Environmental Priorities of Engineering Students in Krakow Poland. *Electronic Journal of Science Education* 5(1).
25. Robinson, M., Trojok, T. & Norwicz, J. (1997). The Ranking of Global Environmental issues and Problems by Polish Secondary Students and Teachers. *Electronic Journal of Science Education*, 2(1).
26. Sauve, L. (1994). *Pour une éducation relative a l' environnement*. Montreal: Querin, Paris: Eska.
27. Schnack, K. (1998). "Why focus on conflicting interests in Environmental Education". In: M. Ahlberg & W.L. Filho (eds), *Environmental Education for Sustainability: Good Environment, Good Life* (pp. 83-96). Frankfurt: Peter Lang.